

Драган НОВАКОВИЋ
Министарство вера
Београд

НАЧЕРТАНИЈЕ О ДУХОВНИМ ВЛАСТИМА КАО ПРВИ ЗАКОН О ПРАВОСЛАВНОЈ ЦРКВИ У СРБИЈИ

Апстракт: У овом раду представљена су настојања кнеза Милоша да паралелно са стицањем државне аутономије обезбеди и аутономију Православне цркве у Србији од Васељенске патријаршије. Црквена аутономија је омогућила избор националне јерархије и отпочињање снажног процеса унутрашње консолидације свих сегмената црквеног живота. Имајући као партнера ауторитарног и компромисима ненаклоњеног кнеза, а желећи да црквени живот усклади с канонским поретком, српски митрополит Петар покренуо је поступак за доношење одговарајућег закона, који би омогућио смањење превеликог утицаја државе на црквене послове. Истрајавајући на реализацији свог плана и непрекидно нудећи нове верзије текстова у којима су уважаване примедбе кнеза неспремног да се лиши контроле над Црквом, митрополит је дочекао да Духовска скупштина 1836. године усвоји Начертаније о духовним властима као први закон о православној цркви у Кнежевини Србији.

Key Words: Serbian church, law, autonomy, metropolitan, state, conhistory, jurisdiction.

УВОД

Доношење првог закона о Православној цркви потребно је размотрити у контексту настојања кнеза Милоша да низом пажљиво одабраних поступака реализује што већи степен државне самосталности у односу на Порту и обезбеди аутономију Православне цркве у Србији од Васељенске патријаршије. Остваривање наведених циљева постигнуто је после дуго-трајних преговора 3. августа 1930. године, када је издат усаглашени текст Хатишерифа о политичкој самоуправи Србије под врховним суверенитетом султана. Формулишући одредбе Хатишерифа, Порта није показала спремност да детаљно уреди односе између Србије и Васељенске патријаршије, заступајући став да су таквом акту примеренија општа начела о слободи вероисповести и начину избора црквене јерархије, а да питање међусобних односа решавају заинтересоване стране.

Правилно проценивши да су ограничења утврђена Хатишерифом у основи сагласна с канонским поретком, и да је политичка аутономија предуслов за организацију самосталне цркве, кнез Милош је повео преговоре с Васељенском патријаршијом. Оптимизам о ефикасном току преговора заменио је опрез, јер су у Патријаршији показали умешност у одбрани својих интереса, тако да је кнез упутио патријарху енергичан захтев за уређење црквеног питања у складу с новим политичким околностима. Увиђајући да отежање неће спречити доношење одлуке, патријарх је упутио честитку кнезу Милошу поводом успешног решавања државног питања оствареног уз сагласност руског цара и османског султана. Позивајући се на тачку 14. Хатишерифа препоручио је кнезу да у договору с народом изабере достојне кандидате за епископе и упути их у Цариград на посвећење.

Примивши писмо, кнез Милош је почетком децембра 1830. године извршио избор и за митрополита Србије предложио архимандрита манастира Враћевшница Мелентија Павловића, бившег администратора Београдске митрополија, члана Конзисторије и попечитеља просвете. Настojeћи да комплетира црквену управу, за епископа ужичког одређен је Нићифор Вукосављевић, архимандрит манастира Сретење, а за епископа шабачког архимандрит манастира Благовештење Герасим Георгијевић. Одлучено је да у Цариград на посвећење путују Мелентије и Нићифор, док би Герасим био хиротонисан у земљи од нове српске јерархије.

Завршивши с патријархом неопходне припреме за издавање акта о аутономији, кнез Милош је почетком јула 1831. упутио Мелентија и Нићифора у Цариград. Добивши од патријарха писмо из кога је произлазило да је посвећење Мелентија извршено 18. августа, а Нићифора дан касније, кнез је успешно завршио план у чију реализацију је уложио велику енергију и знатну суму новца. Примивши дарове од кнеза Милоша, патријарх је септембра 1831. године са Синодом издао акт о аутономији цркве у Србији и извршио његово завођење у Кодекс свештених књига патријаршије. Добивши уверавања кнеза Милоша о сигурној исплати заосталих епархијских дугова, патријарх је акт у уобичајеној форми конкордата упутио у Србију јануара 1832. године.¹

¹ Потписани споразум утврђује да ће убудуће митрополите и епископе бирати кнез и народ између најдостојнијих кандидата у земљи. Београдски митрополит имаће у титули и одређење „целе Србије“ из чега произлази обавеза осталих епископа на покорвање и признавање првенства. Када добије обавештење о кандидату за митрополита, васељенски патријарх ће без одлагања дати благослов и наредбу за рукоположење у Србији. Хиротонија изабраних епископа обавиће се без патријархових наредбе, уз обавезу митрополита да пружи одговарајуће обавештење и затражи благослов, *Писмо Цариградског Патријарха Констанција о проглашењу*

РАД МИТРОПОЛИТА МЕЛЕНТИЈА НА ДОНОШЕЊУ
ЦРКВЕНОГ ЗАКОНОДАВСТВА

Обављајући годинама функцију повереника кнеза Милоша за црквене послове, митрополит Мелентије добро је познавао проблеме с којима се суочавала црква у Србији, али је преузимање дужности подразумевало и одговорност за унапређење стања и испуњавање кнежевих и народних очекивања. Користећи овлашћења проистекла из акта о аутономији с Васељенском патријаршијом, митрополит је предузео одлучне мере за успостављање реда у црквеној управи. Знајући важност црквене администрације организовао је митрополијску канцеларију и на њено чело поставио Павла Јовановића, који је ту дужност обављао до избора за секретара Народног суда у Крагујевцу. Такође је ступио у контакт с карловачким митрополитом Стратимировићем, од кога је очекивао подршку и савете ради избегавања непотребних грешака и стварања услова да Црква функционише у складу с канонима.

Настојећи да заштити канонски поредак и ограничи утицај кнеза на црквене послове, митрополит Мелентије је проценио да се тај циљ може постићи доношењем посебног црквеног закона. Користећи своје велико знање и стечено искуство, у пролеће 1833. године почео је писање „Црквеног устава“ с намером да преуреди црквено стање. Његов рад накратко је прекинула појава тешке болести, али је после првог побољшања наставио писање. Сачинивши комплетну верзију, текст је упутио кнезу ради упознавања с предложеним решењима и покретања поступка за усвајање. Задовољан добијеним предлогом, кнез Милош је дао сагласност и крајем априла исте године наложио Народном суду да изврши његово објављивање. Погоршање здравственог стања митрополита и немогућност да учествује у процесу доношења и каснијој примени закона, довели су до обустављања поступка, али је Мелентије ушао у историју Српске цркве и као реформатор способан да покрене компликовани поступак за уређење црквеног живота и напише одговарајући текст.²

Тешко оболели митрополит Мелентије преминуо је 8. јуна 1833. године. Као поштовалац преминулог црквеног поглавара, кнез Милош је покренуо иницијативу и посмртне остатке 27. 3. 1837. године пренео у ма-

афтокефалне српске цркве од 1832. године месеца јануара, превео и објавио Драгутин Н. Анастасијевић, Споменик СКА, XLIX, други разред, 42, Београд 1910, 13-15.

² М. Швабић, *Мелетије Павловић митрополит београдски (1831-1832)*, Гласник Православне цркве у Краљевини Србији за 1904, свеска за јануар и фебруар, Београд 1904, 94.

настир Враћевшница. Смрћу митрополита Мелентија као првог Србина на трону српских митрополита од укидања Пећке Патријаршије завршена је једна епоха у историјском развоју Српске цркве. Својим ангажовањем он је учврстио организацију Цркве и дао велик допринос стабилизацији и унапређењу верског живота у сложеним приликама после одласка јерархије Васељенске патријаршије.

ИЗБОР МИТРОПОЛИТА ПЕТРА

Смрт митрополита Мелентија поставила је пред кнеза Милоша тежак задатак да изабере достојног наследника. Свестан да ново време захтева способну и образовану личност и да се не може ослонити на постојеће епископе, он се обратио карловачком митрополиту Стратимировићу с молбом да препоручи особу коју би изабрао на највиши црквени положај. Познавајући добро прилике у Србији, низак ниво верског живота и лоше стање међу свештенством и монаштвом, митрополит је одговорио да је најбољи кандидат кнежев секретар Павле Јовановић.³ Прихвативши тај предлог, кнез је обавестио секретара о намери да обнародује избор, али је у првом тренутку наишао на отпор, јер је Јовановић саопштио план о поновној женидби и заснивању породице. Неспреман да прихвати одбијање, кнез Милош је извршио додатни притисак, тако да је Павле Јовановић, добро познавајући начин рада кнеза, дао сагласност уколико се после хиротоније буде радило на следећи начин: „Тражио је да грађанске власти не могу попове судити и кажњавати, као што је дотле било, но само архијереји. Кривице свештеничке достављаће се архијерејима, који ће од своје стране преко протојереја водити надзор над свештенством и грешеће исправљати и кажњавати“.⁴ Прихвативши тражене услове, кнез Милош је званично потврдио избор и Павла Јовановића упутио епископу у Чачак где је замонашен с именом Петар, и за 15 дана прешао све чинове до архимандрита.

Полазећи од младости кандидата (33 године) и чињенице да је пре избора био у статусу световњака, кнез Милош је независно од права утвр-

³ Ђ. Слијепчевић указује на могућност да је кнез Милош кандидате за наследника преминулог митрополита Мелентија, тражио и на другој страни: „У првом моменту кнез је мислио на бившег шабачког епископа Герасима Домнина, који је тада био епископ Кесаријско-кападокијски. Са њим је кнез Милош повео преговоре, али је Герасим, изговарајући се старошћу и слабошћу, одбио, 23. септембра 1833. године, кнежеву молбу“, Ђ. Слијепчевић, *Историја Српске православне цркве II*, Минхен 1966, 358-359.

⁴ А. Илић, *Петар Јовановић митрополит београдски његов живот и рад 1833-1859. год*, Београд 1911, 14.

ђеног у споразуму с Васељенском патријаршијом одлучио да се хиротонија архимандрита Петра обави у Цариграду. Добивши писма од кнеза за патријарха и шефа српске депутације Аврама Петронијевића, архимандрит Петар кренуо је у Цариград где је 6. децембра 1833. године извршена свечана хиротонија. Млади, образовани и елоквиентни поглавар Српске цркве оставио је веома повољан утисак на патријарха и руског посланика у Цариграду.

ДОНОШЕЊЕ НАЧЕРТАНИЈА О ДУХОВНИМ ВЛАСТИМА

Знајући тежину стања у Цркви и желећи да искористи обећање кнеза Милоша дато приликом прихватања наименовања, митрополит Петар је као главни приоритет у раду одредио израду црквеног закона којим би комплетну организацију Цркве ускладио с православним канонима. Захваљујући великом знању и жељи за брзим доношењем тог важног акта, он је члановима Архијерејског сабора поднео 5. фебруара 1834. године на разматрање предлог из кога је произлазило оснивање Конзисторије у свакој епархији и Великог духовног суда при Српској митрополији. Епархијску конзисторију сачињавали би владика као председник и четири редовна члана изабрана између угледних свештеника и монаха, а седнице би се одржавале једном у две недеље. Велики духовни суд био би састављен од митрополита као председника, два епископа и шест чланова изабраних из оба реда свештенства, а његова надлежност обухватала би све епархије. Уколико Велики духовни суд буде разматрао неко важно црквено питање у одлучивање би се укључили сви епископи. Присутни архијереји прихватили су изложени предлог митрополита Петра и упутили га кнезу Милошу на разматрање, али до усвајања није дошло због процене да „црква није могла добити свој устав пре него што држава добије свој, а она га тада није имала“.⁵

⁵ Епископ шабачко-ваљевски Јован, *Српска црква у Србији од 1804. до 1918. године*, у: *Српска православна црква 1219-1969, споменица о 750-годишњици аутокефалности*, Београд 1969, 302. Оспоравајући ову тезу, Мирко Мирковић износи став да упориште првог црквеног закона, а не устава, треба тражити у Хатишерифу и у Конкордату с Васељенском патријаршијом, М. Мирковић, *Сретењски устав и доношење начертанија о духовним властима Кнежевине Србије*, „150 година од доношења Сретењског устава“, реферати и дискусије са Научног скупа одржаног у Крагујевцу 7. маја 1985. године, Крагујевац 1985, 166. Насупрот овом мишљењу, Чедомил Мијатовић Начертаније директно повезује са чланом 93. Сре-

Управљајући државом потпуно самостално и неспреман да дели власт и трпи туђе утицаје, кнез Милош је независно од великих државних и националних успеха, непрекидно стварао и жестоку опозицију. После сељачке буне, до које је дошло у јесен 1835. године, договорено је да Милош престане с прогонима политичких противника и о Сретењу сазове Скупштину на којој би се донео Устав и у складу с његовим одредбама ограничила кнежева власт. Сачињен је текст по угледу на модерне и слободоумне уставе Швајцарске и Белгије, који је усвојен 14. фебруара 1835. године. Према одредбама Устава, извршну власт вршили су кнез и Савет, формирана су министарства, установљена стална Народна скупштина и промовисано независно судство. Утврђујући државни статус предвиђене су лабаве и практично занемарљиве институционалне везе с Османским царством. Либерални карактер устава и чињеница да се држава, без свих атрибута самосталности, одлучила за поступак који нису пратиле консултације и прибављање сагласности Порте и Русије, довели су до протеста и оспоравања великих сила.⁶

Независно од чињенице да је Сретењски устав важио само две недеље и оцене неких теоретичара о „француском засаду у турској шуми“, потребно је указати на одредбе главе девет у којој је по први пут највишим државним актом уређен положај Цркве у Србији. Члан 92. прописује да православна црква има само једног митрополита, док број епископа није прецизно утврђен и зависи од потреба народа. Унутрашње руковођење Црквом, према члану 93, врши митрополит и духовна власт, која ће бити одређена указом на начин предвиђен у споразуму потписаним с васељенским патријархом. Сагласно члану 94, митрополит и архијереји примаће плату из државне касе, док исти члан утврђује обавезу распоређивања свештеника само на слободне парохије. Устав у члану 95. прописује обавезу народа да свештенству и монаштву, до ступања на снагу друге законске одредбе, редовно даје прописане дажбине. Свештенство и монаштво је независно, али члан 97. омогућава кнезу и државном савету да на консултације о црквеним питањима позива митрополита и епископе. Слободоумност и демократичност устава посебно су дошли до изражаја у члановима 97. и 98. који прописују да свака вероисповест у Србији може слободно вршити обреде под

тењског устава, Ч. Мијатовић, *Први српски закон о духовним властима*, Београд 1909, 6-7.

⁶ Видети, Д. Јанковић, *Предисторија Сретењског устава и неке напомене у вези с њим*, „150 година од доношења Сретењског устава“, реферати и дискусије са Научног скупа одржаног у Крагујевцу 7. маја 1985. године, 9-20.

покровитељством *правитељства српског* и да се заклињање људи који не припадају Православној цркви врши по прописима њихове вере.⁷

Повлачење Сreteњског устава није обесхрабрило митрополита Петра, тако да је с несмањеним интензитетом наставио рад на доношењу свеобухватног закона којим би се уредила организација Цркве. Истрајавајући на том плану, током 1835. године израдио је и доставио кнезу и Совјету пројекат о формирању Духовног суда као највише црквене власти. Постављајући црквену организациону структуру као узор му је послужио Државни совјет, односно начин на који је била успостављена власт у тадашњој Србији. Највишу духовну власт представљао би Синод с митрополитом као председником док би свака епархија била заступљена по једним чланом из редова свештенства и монаштва. Основне надлежности Синода била су духовна питања, припрема клира, економски и судски послови, а утврђена је и обавеза државних власти да пружају помоћ Цркви у извршавању донетих одлука. Пројекат митрополита Петра није обухватио организацију нижих црквених власти већ је у центар одлучивања поставио врховног поглавара и свештенство, које је „дошло до пуног изражаја у врховној управи цркве“.⁸ Истовремено Црква је стављена под контролу државних органа кроз одредбу да је Синод „под височеством књаза“ и постављањем државног прокурора без чијег присуства највиши орган црквене власти није могао пуноважно одлучивати.⁹ Совјет је с пажњом размотрио предложени пројекат и после дуге дискусије у којој је учествовао и митрополит Петар донео одлуку о припреми новог текста на основу упућених примедба.¹⁰

Неуспех предложеног пројекта пред Совјетом, подстакао је митрополита Петра да, заједно с другим архијерејима, припреми нову верзију Закона о духовним властима у Србији. Наведени предлог предвиђа вертикалну организацију црквеног судства, која почиње од епархијске конзисторије и преко другостепене Архиконзисторије при митрополиту завршава

⁷ *Устав Књажевства Себије*, Устави и владе Кнежевине Србије, Краљевине Србије, Краљевине СХС и Краљевине Југославије (1835-1941), Београд 1988, 36-37.

⁸ Љ. Дурковић-Јакшић, *Развитак основног црквеног закона у Шумадији у првој половини XIX века*, „Каленић“, часопис епархије шумадијске, број 1, Крагујевац 2004, 16.

⁹ Оцењујући овај предлог Љ. Дурковић-Јакшић с правом указује: „По овом пројекту јерархија је била запостављена, нижи клир истакнут у врху црквене управе, а држави давана скоро неограничена контрола преко прокурора“, Љ. Дурковић-Јакшић, *н.д.*, 16.

¹⁰ Видети, А. Илић, *Петар Јовановић митрополит београдски његов живот и рад 1833-1859. год.*, Београд 1911, 39.

се Синодом као последњом призивном влашћу. Епархијске конзисторије сачињавали би епископ као председник и два представника клира, а основни задаци су првостепени судски поступак и саопштавање наредаба издатих од Синода и Архиепископске конзисторије. Утврђујући положај Архиепископске конзисторије, предлог закона прецизира да је чине митрополит као председник и четири члана нижег клира, док су надлежности ограничене на духовна питања, спремање свештенства и дисциплину, економску проблематику и другостепени судски поступак. Синод је највиша црквена власт и у његов састав били би укључени митрополит као председник, сви епископи и једно свештено лице као секретар. Комплетан закон завршен је у јулу 1835. године и садржао је укупно 56 чланова, али није размотрен на Совјету због неодложног пута кнеза у Цариград.

Вративши се из Цариграда кнез Милош је, према сведочењу митрополита Петра, затражио убрзање поступка на уређењу и дефинисању надлежности духовне власти.¹¹ Нови пројекат достављен је 31. јануара 1836. године и у односу на разматрану верзију смањен је на 30 параграфа, а увереност митрополита да је важан посао приведен крају види се из пропратног писма у коме су предложени чланови Конзисторије. Највишу духовну власт, према промењеном тексту, представљају епископи, али су њихове надлежности у значајној мери ограничене одређењем да буду под надзором кнеза и делују у складу с утврђеним обавезама према Васељенској патријаршији. Успоставља се једна Конзисторија при Митрополији састављена од свих архијереја, који ће се окупљати једном годишње ради решавања најважнијих питања. Будући да је основна дужност владика да бораве у својим епархијама, остала питања решаваће конзисторија састављена од митрополита као председника и четири свештена лица. Надлежност Конзисторије поново је подељена на четири области, а као новина предвиђено је именовање почасних чланова из реда угледних свештеника. Добијени предлог од кнеза Совјет је размотрио 13. фебруара 1836. године и одлучио да изврши измене и допуне ради појачања и наглашавања надзора државних власти над свим пословима Цркве. Предвиђене интервенције државе биле су свеобухватне и садржале су и захтев да комплетну преписку с Васељенском патријаршијом испред Конзисторије води кнез. Исправљену верзију кнез је доставио митрополиту 4. марта 1836. године, али је током маја црквени поглавар одговорио да не може прихватити по-

¹¹ *Писмо митрополита Петра кнезу Милошу од 31. јануара 1836. године*, Први српски закон о црквеним властима (Начертаније о духовној власти у Србији), званична преписка и подаци о Начертанију, приредио др Ч. Мијатовић, Београд 1909, 9-10.

нуђена решења, да Цркву треба заштитити од превеликог утицаја државе и канонски засновати сваки предложени параграф. Неспреман да прихвати противљење, кнез Милош је на Духовској скупштини 21. маја 1836. године у присуству митрополита Петра и свих архијереја обнародовао своју верзију „Начертанија о духовним властима у Србији“.¹²

ОДРЕДБЕ НАЧЕРТАНИЈА

Сплетом околности текст првог српског закона о црквеним властима није унет у Зборнике закона и уредаба Кнежевине. Новине Српске од 6. јуна 1836. године у броју 22. садрже „Белешку о обнародовању Начертанија“ у којој се прецизно наводи да је у присуству архијереја, војних команданата и главних народних старешина на Духовској скупштини у Крагујевцу обнародован наведени Закон и основана Конзисторија при Митрополији. Представљена је организациона структура Конзисторије у чији састав су на усаглашен предлог митрополита и епископа и после потврђивања од кнеза ушли јеромонах Ликоген Михаиловић, протопрезвитер палешки Марко Михаиловић, протођакон Гаврил Поповић и парох београдски Димитриј Јоановић, док је дужност секретара вршио Владислав Стојадиновић. Желећи да се претходно увери у њихове способности, кнез Милош је наведеним лицима одобрио статус привремених редовних чланова. Историчари цркве улагали су велике напоре да пронађу оригинални текст Начертанија, а нишки епископ Никанор Ружичић позвао је 1891. године све пријатеље науке да објаве закон уколико га поседују. Истражујући судбину текста, Ч. Митровић установио је да Државна архива чува одштампани примерак, преписку између митрополита Петра и кнеза Милоша вођену поводом доношења и превод на руски језик. Имајући у виду да је на основу Начертанија управљано Црквом у Србији 11 година и 3 месеца, односно од 21. маја 1836. до 27. августа 1847. године, детаљније ћемо представити усвојене одредбе.

1. Састав Конзисторије и начин доношења одлука

Првих деветнаест чланова „Начертанија“ утврђују најопштија питања од којих зависи успешан рад Конзисторије и правилно функционисање цркве као целине. Највишу духовну власт у Србији представљају архијереји чији је основни задатак саветовање и решавање свих предмета који се тичу вере и цркве, али су њихове надлежности значајно ограничене,

¹² Видети, Љ. Дурковић-Јакшић, *н. д.*, 16-17.

због потчињености кнезу као земаљском владару. Због немогућности сталног боравка у једном месту власт архијереја вршиће Конзисторија као општа духовна власт за све епархије у Књажевини чији је главни задатак разматрање и решавање верских и црквених проблема. Уколико су на дневном реду значајна питања у одлучивање се укључују и архијереји или се прибавља њихов писмени став о сваком конкретном предмету.¹³ Врховна власт владара над Црквом утврђује и обавезу Конзисторије да све важније закључке доставља на одобрење кнезу. После добијене сагласности, стиче се право на поступање по донетом закључку и могућност јавног објављивања. Конзисторију чини пет чланова, од којих је један председник, а остали „заседатељи“, односно референти за поједине црквене области. Председник је српски митрополит, а чланови четири лица из редова свештества и монаштва с територије целе Кнежевине Србије. Приликом избора новог члана сви архијереји предлажу по три најспособнија свештена лица. Када добије списак кандидата, Конзисторија од предложених девет бира три, а затим њихова имена доставља кнезу који потврђује избор једног. Уколико се процени да епископи нису предложили неке достојне и способне кандидате, Конзисторија и кнез имају право да захтевају њихово укључивање на листу. Епископи су по функцији чланови Конзисторије и једанпут годишње у седишту митрополита присуствују заседањима и решавају питања предвиђена за тако висок састав. Окупљање епископа на заседање Конзисторије зависи од одлуке митрополита чија је дужност да сазивање предвиди у време које одговара свим владикама. Митрополит има право да организује и заседање Конзисторије уколико због других црквених питања дође до састанка епископа.

Чланови Конзисторије, означени као „дејствителни заседатели“, имају право на редовне приходе од свештеничке службе и посебну плату из народне касе. Утврђена је могућност да на основу молбе привремено напусте свештеничку службу, уз право повратка на стару дужност уколико дође до престанка чланства у Црквеном суду (Конзисторији).¹⁴ Конзисторија има право да изабере и кнезу на потврду достави списак почасних чланова, који могу равноправно да учествују у заседањима, с тим да одлучују само у случају спречености редовног члана.¹⁵ Секретара Конзисторије

¹³ Иза члана 3. постоји примедба у којој се наводи да ће после формирања епархијских конзисторија, духовна власт при митрополиту добити карактер другостепене.

¹⁴ Члан 11. садржи примедбу у којој се наводи да се служба у Конзисторији стиче на основу сагласности владара, тако да је и напуштање могуће само на основу кнежевог одобрења.

¹⁵ Примедбом уз члан 12. наведено је да почасни члан може учествовати у доношењу одлука у случају болести или одсутности редовног.

поставља кнез из редова грађанства, и његове основне дужности су руковођење канцеларијом, учествовање у саветовањима, вођење протокола и издавање одлука за чију тачност и уредност одговара. Професионално административно особље чини писар и практикант које поставља Конзисторија уз утврђено право да избор изврши између свештених и грађанских лица.¹⁶ Председник и редовни чланови полажу званичну заклетву директно кнезу, док почасни чланови, практикант и писари тај чин обављају пред митрополитом.

Конзисторија заседа у пуном саставу уколико су присутни председник и четири стална члана, а исти статус приликом доношења одлука имају председник с два редовна и два почасна члана.¹⁷ Председника спреченог да присуствује заседањима замењује придворни митрополитски архимандрит у својству најстаријег редовног члана, док упражњено место сталног председатеља попуњава почасни члан. Отсутног архимандрита на месту председника у случају крајње потребе замењује најстарији редовни члан. Администратор митрополије руководи Конзисторијом у случају смрти врховног поглавара. Одлуке се доносе већином гласова, а уколико дође до равномерне поделе прихвата се став групе на чијој страни је митрополит. Донете одлуке потписују у протокол председник, чланови и секретар, а сама решења председник и секретар, који одговара за тачност. Секретар има право да учествује на заседањима али без могућности гласања приликом одлучивања. Његова је обавеза да саставља концепте одлука, упознаје с њима председника и врши исправке на основу датих примедба. Вршећи дужност начелника Конзисторијалне канцеларије, секретар се стара за тачан рад, као и за приходе и расходе потребне за обављање поверених послова. Конзисторијална преписка води се на српском језику, али акти упућени свештеницима и протоколи рођених, венчаних и умрлих треба да буду на *словенском* (црквенословенском) језику.¹⁸

¹⁶ Појашњавајући 13. члан у напомени се истиче да писар и практикант треба да буду млади људи са завршеном богословском школом који се спремају за свештенички чин. После неколико година проведених на служби у Конзисторији препоручљиво је да прихвате нову службу и стечено знање искористе за успешан рад с верницима.

¹⁷ Закон у примедби уз члан 15. дозвољава могућност доношења пуноважних одлука о мање важним питањима уз присуство председника и два редовна члана.

¹⁸ Члан 19. прати пет примедба, од којих прва прописује да приходе канцеларије утврђује Конзисторија. Ради смањења издатака из државне касе, прописано је да писар наплаћује таксе за ђаконску службу, изводе из протокола, разводе бракова и прикупља новац од свештеничких казни. Друга примедба прописује обавезу да се сви потписани конзисторијални рачуни о Ђурђевдану и Митровдану достављају

2. Надлежност Конзисторије

Преосталих дванаест чланова Начертанија, од 20. до 31, регулишу послове Конзисторије, начин обраде предмета, грађанске обавезе свештенства и монаштва, пријем у свештеничку службу, избор јерархије и друга важна питања. Конзисторијалне надлежности подељене су на следеће области:

1. Вероисповедање и богослужење: а) Учење православне цркве; б) Богослужење; в) Настава и васпитање у православној вери; г) Цензура и исправност црквених поступака и закона; д) Пресуђивање црквених кривица и одређивање покајања и забране причешћа; е) Укидање неправилних светковина.

2. Образовање за духовни чин и дисциплина клира: а) Оснивање клирикалног училишта; б) Израда плана предавања и постављање учитеља; в) Испитивање лица опредељених да постану свештеници или приме монашки чин и издавање одговарајућих сведочанстава о способности; г) Вршење надзора у вези с обављањем духовних дужности, исправљање грешки и кажњавање неспремних да промене понашање.

3. Црквена економија: а) Изградња и опремање цркава; б) Расподела парохија; в) Утврђивање броја домова у парохијама; г) Свештенички приходи; д) Брига о манастирима; ђ) Контрола манастирских имања, вођење евиденције о приходима и расходима и достављање Конзисторији извештаја једном годишње на преглед; е) Израда уредбе о заоставштини епископа, монаха и свештеника без наследника; ж) Успостављање и вођење протокола рођених, венчаних и умрлих, уз обавезу годишњег достављања кнезу на увид.

4. Парнични предмети: а) Расправљање брачних спорова; б) Заштита права и части свештенства и монаштва; в) Решавање службених сукоба и неспоразума између свештених лица, с тим да је Конзисторија дужна да покуша помирење супротстављених страна пре уступања предмета грађанским судовима; г) Пресуђивање по тужбама грађана против свештеника, у предметима који произлазе из обављања службе, уз ограничење да грађанске власти не могу принудити свештенике да прихвате донете пресуде већ се обраћају Конзисторији с молбом да предузме мере ради извршења.

органу за контролу чија је општа дужност старање о простору, греву, материјалу и другим потребама Конзисторије. Према примедби три, конзисторијска кацеларија има право да запосли једно лице чија је дужност да ложи ватру, чисти просторије и врши друге помоћне послове. Секретара у одсутности, према примедби четири, замењује у свим пословима писар. Примедба пет утврђује да се конзисторијални акти оверавају печатом на коме је следећи напис: „Конзисторија митрополије Кнјажевства Сербског“.

Председник Конзисторије додељује сталним члановима по једну од наведених области као редовно референтско задужење. Присуство архијереја или њихова писмена сагласност обавезни су приликом решавања свих питања из прве, већине из треће (тачке а, б, в, д, е) и по једне тачке из друге (вршење надзора у вези с обављањем духовних дужности, исправљање грешки и кажњавање неспремних да промене понашање) и четврте области (расправљање брачних спорова у случајевима када су странке незадовољне донетом одлуком). Православље је државна религија у Кнежевини Србији, а Конзисторија задужена да контролише поступак учења православне вере и о свакој неправилности одмах обавести кнеза. Обавезу очувања чистоте православне вере имају и владике у својим епархијама, с тим да Конзисторији директно пријављују уочене грешке. Конзисторија има дужност да надзире извршавање својих заповести у епархијама и контролише начин обављања црквених обреда. Свештенство и монаштво добија упутства и наредбе Конзисторије преко надлежног епископа, а исти поступак је предвиђен у случају обраћања највишој судској власти.

Закон је регулисао грађанске обавезе свештенства и монаштва према државним властима и поделио ту област на следеће предмете: а) завештања и други грађански уговори, б) решавање престапа и суђење за почињене злочине пошто се окривљени лиши свештеничког чина, в) брачни спорови уколико је претходно потписан грађански уговор, г) одлучивање о статусу ствари заосталих после смрти свештеника,¹⁹ д) парнице у вези с повредама грађанског закона. Испитивању на суду присуствује и надлежни протопресвитер, ако свештено лице буде оптужено за неки злочин. После завршеног истражног поступка грађанска власт комплетан предмет са списима, које је потписало и присутно духовно лице, шаље Конзисторији ради утврђивања степена кривице. Уколико из изречене пресуде произлази лишавање чина, наведено лице упућује се на даљу надлежност истом грађанском суду, док се о мањој казни грађанска власт само обавештава.²⁰ Конзисторија ужива заштиту грађанских власти у вршењу својих надлежности, уз утврђену могућност тражења помоћи од кнеза у свим случајевима увреде или ометања рада. Сваки Србин има право обраћања Правитељству ако оцени да одлуке, уредбе и закони донети од Конзисторије садрже увреду или омогућавају угњетавање.

¹⁹ Према примедби уз члан 26. тачка г. надлежни протопресвитер ће службене свештеничке ствари продати, поклонити или сачувати за наследника парохије.

²⁰ Према примедби уз члан 27. органи грађанске власти дужни су да одмах обавесте Конзисторију о хапшењу било ког свештеног лица.

Прецизно је утврђен начин и прописани услови, које треба да испуне лица заинтересована за примање свештеничког или монашког чина, као и за избор на највише јерархијске положаје. Ђаконе и пресвитере, према потреби службе, прима и у чин рукополаже надлежни епископ. Произвођење у чин ђакона може се извршити после мишљења добијеног од Конзисторије о општој оспособљености и позитивног става грађанских власти, настојатеља манастира или месног старешине о претходном владању. Рукоположење свештеника није дозвољено ако не постоји слободна парохија или уколико нису испуњени услови предвиђени за распоређивање на дужност капелана. Архијереји су дужни да Конзисторији доставе тачан број новорукоположених и умрлих свештеника за сваку годину. После прикупљања наведених података, Конзисторија саставља генерални списак и доставља га кнезу на увид.²¹ Произвођење у степен протопрезвитера, игумана и протосинђела врши Конзисторија на основу списка достављеног од епископа у коме су детаљно наведене заслуге, способности и друге врлине предложених. Игуман или протосинђел могу бити унапређени у чин архимандрита закључком Конзисторије, под условом да се претходно сагласе сви архијереји и добије одобрење кнеза. Уколико се укаже потреба за избором епископа састају се владике и бирају три најдостојнија архимандрита. Списак с мишљењем и карактеристикама изабраних доставља се кнезу, који између понуђених кандидата наименује и потврђује једног. Митрополита потпуно слободно именује кнез бирајући најдостојнијег кандидата између постојећих епископа.²² Седиште митрополита је у Београду, а епи-

²¹ Првом примедбом уз члан 30. предвиђено је да произвођење ђакона у протођаконе зависи од става архијереја, а унапређење протођакона у архиђаконе од прибављеног мишљења митрополита, будући да је предвиђено да особа с таквим чином буде уз врховног поглавара. Протођакони и архиђакони, независно од формалности предвиђених за унапређење, морају бити способни људи спремни да прегалаштвом и моралом оправдају дато поверење. Примедба два појашњава да у списку који Конзисторија доставља кнезу морају обавезно бити назначени ђакони, протођакони, архиђакони, пресвитери, протопресвитери, јеромонаси, намесници, синђели при архијерејима, игумани, протосинђели и архимандрити. Посебно се инсистира да се наведу свештеници који поседују уредну синђелију, сви капелани и намесници протопресвитерата.

²² Примедбом уз члан 30. тачка г. јасно је прецизирано да епископско и митрополитово место може бити упражњено најдуже годину дана. Чекајући избор, кнез администрацију митрополијом поверава једном од епископа, а упражњену епархију владици по избору или способном архимандриту. Администратору ће кнез, у договору с Конзисторијом и Совјетом, одредити накнаду од плате предвиђене за место на коме врши замену, док ће остатак по одлуци кнеза бити утрошен за духовне потребе.

скопа у Чачку, Шапцу и Зајечару. Укупан број епископа одређује кнез када саслуша мишљење владика, а уколико дође до повећања тог броја његова је дужност да одреде седиште новом архијереју. Епископи примају плату из народне касе, тако да је искључена свака могућност посебних давања. Митрополит има право да ангажује одређен број придворног монаштва неопходног ради церемонија, предавања у богословском училишту и обављања конзисторијалних послова. Стан и храну додатном особљу обезбеђиваће митрополит, док ће редовне принадлежности бити исплаћиване из народне касе. Слично право гарантује се и епископу, али је број духовних лица сведен на ђакон и једног свештеника. Придворно особље на служби код митрополита и епископа треба да се одликује добрим моралним владањем, поседује прописане способности и ужива углед средине у којој раде.

Конзисторија је обавезна да на крају сваке године достави кнезу преписани протокол са заседања и донете одлуке, као и списак с пописом свих манастира, бројем монаха, њихова имена, списак умрлих са навођењем заостале приватне имовине, преглед поседа и места у којима се налазе. Будући да је Конзисторија одговорна само владару, контакти или преписке са страним државама могу се вршити уз сагласност кнеза или његове придворне канцеларије, а непосредно комуницирање је могуће после добијеног одобрења. Идентична правила важе за комплетну кореспонденцију која се буде водила с Васељенском патријаршијом. После смрти владике Конзисторија врши инвентар свих остављених ствари, уз обавезу да их по истом списку преда новом епископу. Закон се завршава констатацијом да сваком епископу треба да буде част да током живота увећа иметак који је на почетку службе примио од претходника. Потпис на крају Закона ставили су кнез Милош и Јаков Живановић, директор Књажеске канцеларије.²³ Прихватајући захтев Конзисторије, кнез Милош је актом бр. 2395 од 25. 6. 1836. године одобрио уношење у њен назив речи „Пречастнејша“ ради разликовања од других судова.²⁴

²³ Представљање закона извршено према тексту штампаном у чланку, *Први српски закон о црквеним властима (Начертание о духовним властима у Србији)*, приредио Ч. Мијатовић, Београд 1909, 17-36.

²⁴ Н. Ружичић, *Критика Закона о црквеним властима Источно православне цркве у Краљевини Србији*, Весник православне цркве у Краљевини Србији за 1891, Београд 1891, 163.

3. Допуне и објашњења Начертанија

Непосредно после конституисања, које је обављено 11. јуна 1836. године, Конзисторија је констатовала одређене проблеме у вези с правилном применом Начертанија. Настojeћи да отклони уочене недостатке и боље дефинише положај епископа, Конзисторија је 1836. године под бројем 626 издала обавезујуће „Допуне и објашњења Начертанија“, које са Законом чине јединствену целину. Наведени текст садржи седам чланова. У првом је утврђено да епископи имају право да самостално или с лицима свештеног реда уређују верски живот на повереном подручју. Будући да је неке од тих надлежности Начертаније поверило Конзисторији, потребно је прецизно разграничити питања о којима у духу канона одлучују сами епископи од оних која се прослеђују на решавање у Београд. Ради избегавања могућих неспоразума у члану 2. епископске надлежности класификоване су на идентичан начин као у Начертанију. Према члану 3, епископи самостално или уз помоћ одређених свештених лица обављају послове из четири области утврђене у Начертанију. Када су у питању надлежности из прве области, прецизира се обавеза епископа да у повереној епархији подстичу учење Православне цркве кроз надзор рада свештеника, процес васпитања омладине и свакодневни живот верника. Епископу су из друге области поверени послови контроле понашања свештеника и дато право да оне који греше исправља, а неспремне да се поправе кажњава мањим казнама, које не подразумевају губљење парохије. Прецизирајући питања обухваћена трећом облашћу, наглашава се обавеза епископа да одржава цркве у добром стању, подиже нове и снабдева их потребним стварима и прима рачуне од цркава и манастира, прегледа их и захтева исправљање уочених неправилности. Расправљање брачних спорова и изрицање пресуда у вези с њима чини суштину надлежности поверене епископу из четврте области. Уколико брак треба коначно развести, заузети став о одвајању супружника од стола и постеље или дати одобрење за нови брак, таква одлука биће извршена после одобрења Конзисторије. Епископ самостално решава узајамне тужбе свештеника, њихове спорове с верницима и питања из којих произлази неопходност заштите духовних лица од неоправданих напада.

Чланом 4. утврђена су питања која епископи пре извршења морају да поднесу Конзисторији на одобрење. Примењујући исти принцип, епископи из прве области достављају Конзисторији сва питања наведена у Начертанију, осим прецизираних у члану 3. „Допуна и објашњења“ која припадају њиховој надлежности. Када је у питању друга област, дужност је епископа да Конзисторији проследи пресуде из којих би произлазило лишавање чина и губитак парохије, као и предмете када незадовољни све-

штеник, независно од врсте казне, одлучи да упути жалбу највишој судској црквеној власти. Обавеза је епископа да Конзисторији, ради провере способности, упути све кандидате без прописане школе које намерава да рукоположи. Уколико кандидати испуњавају потребне школске услове, епископ ће рукоположење извршити после одобрења добијеног од Конзисторије. Када се ради о питањима из треће области, епископ је дужан да Конзисторији доставља прегледане рачуне цркава и манастира. Обраћање државним властима у вези с изградњом нове или оправком старе цркве могуће је искључиво преко Конзисторије. Пресуде у брачним споровима из четврте области, које садрже одлуку о коначном разводу, одвајању од заједничког живота или утврђују право на нови брак, достављају се Конзисторији. Идентична пракса примењује се за међусобне спорове свештеника, као и оне у које су укључени верници, али само уколико парничне стране прихвате надлежност Конзисторије. Према одредбама члана 5, све наведене предмете епископи ће са спроводним писмом достављати Конзисторији, осим у оним случајевима када се у Београду закључи да заинтересована лица доставе потребну документацију. Епископима је чланом 6. препоручено да поверене предмете решавају искључиво уз помоћ најбољих свештеника из епархије. Последњим 7. чланом прецизирано је да ће наведене „Допуне и објашњења“ имати важност и снагу до формирања и потврђивања права на рад епархијских конзисторија.

ОСНИВАЊЕ ЕПАРХИЈСКИХ КОНЗИСТОРИЈА

Сагласно опредељењима из „Допуне и објашњења“ епископи су решавали мање спорове, а Конзисторија остале послове предвиђене у Начертанију. Ситуација се у одређеној мери променила новембра 1838. године када је епископ ужички Нићифор у писму упућеном кнезу Милошу затражио оснивање епархијских конзисторија, наводећи у прилог свог става сиромаштво верника и огромне трошкове брачних парница које се решавају у Београду.²⁵ Оцењујући наведени захтев као оправдан, кнез Милош је актом бр. 3555 задужио попечитеља просвете да заједно с митрополитом Петром на одговарајући начин реализује његову одлуку. Обраћајући се писмом бр. 674 од 10. новембра 1838. године митрополиту, попечитељ просвете Стефан Стефановић је предложио да врховни поглавар припреми *Мали устав* за наведену конзисторију, али из добијеног одговора произлази да је начин оснивања неприхватљив, јер пре потврде надлежних власти

²⁵ Писмо епископа ужичког Нићифора кнезу Милошу бр: 227 од 2. новембра 1838. године. Наведено према: А. Илић, н. д., 60.

треба да се изјасне сви епископи. Незадовољан начином на који се покушава решити то питање, митрополит је упутио писмо свим епископима с прецизним упутствима како да раде и предлогом да припреме и изнесу ставове у вези с оснивањем конзисторија у епархијама. Настојећи да ту проблематику решавају црквени органи, митрополит Петар и други архијереји припремили су почетком 1839. године целовит пројекат о оснивању епархијских конзисторија, које би заједно са Синодом и Апелаторном конзисторијом усмеравале црквени живот и решавале све спорове.²⁶

Достављени предлог митрополита и епископа Совјет није могао одмах да разматра због унутрашње ситуације проистекле из усвајања новог Устава, већ је донео привремену одлуку о успостављању конзисторија при епархијама за које је одређено да раде на сличан начин као постојећа духовна судска власт. Поступајући по одлуци Совјета извршено је формирање конзисторија с титулом „частнејша“, а митрополит је посебним упутством одредио да решавају практично сва црквена питања, уз утврђену обавезу да Синоду достављају на решавање кривице свештеника из којих произлази лишавање чина и парохије, и сложеније брачне парнице.²⁷

ЗАКЉУЧАК

Између историчара постоје одређена неслагања око оцене Начертанија, његове канонске заснованости и могућности унапређења црквеног живота у тадашњој Србији на основу уграђених одредаба. Усаглашен је став да се ради о историјском искораку и одважном чину митрополита Петра и да начин владавине кнеза Милоша није омогућавао постизање већих резултата. Значајна неусклађеност постоји и око суштине самог закона, будући да поједини познаваоци ове материје сматрају да је у питању државни акт којим се уређује једна значајна област, док се други, због државног статуса цркве, опредељују за став да је кроз поступак усаглашавања између архијереја као највише духовне власти и кнеза и Скупштине као репрезентата државне воље, донет црквени устав.

Резимирајући различите ставове о суштини Начертанија, сматрамо да је у питању акт од историјског значаја, јер је Србија по први пут добила писани закон о Цркви донет по важећој процедури. Утицај кнеза Милоша на све црквене послове остао је и даље велики, али су многе одредбе Закона ограничиле исказивану самовољу и приморале га да поштује акт испод

²⁶ Видети, Љ. Дурковић-Јакшић, *н. д.*, 17.

²⁷ *Распис митрополита Петра свима епископима по истом предмету бр: 63 од 27. фебруара 1839. године*, Наведено према: А. Илић, *н. д.*, 64.

кога стоји његов потпис. Законска решења потребно је посматрати и у контексту тадашњих друштвених и историјских прилика. Давање значајних овлашћења свештенству и монаштву у вођењу црквених послова има директну везу са свежим успоменама на праксу и рад епископа Васељенске патријаршије чијој су самовољи највише били изложени свештеници. Изронивши испод сенке снажног и компромисима несклоног кнеза и надвладалши општу непросвећеност и за велике промене неспремно свештенство и монаштво, Закон је постао образац према коме се треба прилагођавати и нека врста оријентира за правац преко потребних промена понашања, измену обрасца живота и начин обављања свештеничке службе.

Dragan NOVAKOVIĆ

**LAW ON ECCLESIASTICAL POWERS AS A FIRST LAW RELATING
TO THE ORTHODOX CHURCH IN SERBIA**

Summary

Having become aware that the energetic politics of Karadjordje within the historical conditions existing in the period concerned had not brought about the expected results, the Prince Milos began to conduct, after the military success obtained at the beginning of the uprising, soberly and with necessary determination, the struggle for national and religious freedom. Serbian delegations sent to Istanbul negotiated with the Porte about the most favourable ways to strengthen up the Serbian statehood, but also with the Ecumenical Patriarch about the need for the Church autonomy and the Serbian inalienable right to elect their bishops from their own ranks. Publication of the Sultan's Edict in 1830 marked legal acknowledgement of the long years of Serbian fight for freedom, while the act issued by the Ecumenical Patriarch in September 1831, made it possible to elect the first Serbian to the throne of the Belgrade Metropolitan, since the abrogation of the Pech Patriarchy.

After the learned Petar Jovanovic had been elected the Metropolitan, the Prince Milos made the new head of a Church promise to strengthen up the Church organization, to establish order in performance of the religious rites, to set up some discipline among the clergy and to prepare a new text of basic ecclesiastic law. Enjoying the Prince's support and being in the know of the difficult Church situation, as well as of a rather low level of the high ranked and lower ranked clergy capabilities and convinced that it was necessary to set the Church gradually free from total state control and to adapt the Church functioning to the Orthodox canons, he had set energetically to elaborate the basic ecclesiastical law or the Statute of the autonomous Church in the Principality of Serbia. During the next three years, several texts of laws were elaborated and forwarded both to the Prince and to the Council, which were considered by the ruler with great care and attention, making his changes and amendments. However, being not satisfied with the solutions offered therein and which in his opinion contained higher degree of the Church independence from the state than had expected or which were possible during the historical period concerned, he returned the same to be improved. Having adapted one out the several versions thereof to his opinion about the Church position and making use of the rather short validity period of the Sretenje (Visitation of the Virgin Mary) Constitution, which was modern and progressive for that period, the Prince had enacted. At the Pentecost Assembly held on 1836, the Law on Ecclesiastical Powers in Serbia.

Starting from the point of view that it was a state law, passed along with a substantial participation of the high clergy and making careful analysis of its logical structure and the grounds of offered solutions, we get surprised by its actuality and legal consistency, only the language used therein revealing the fact that this legal act is almost two hundred years old. Acting in compliance with the Law concerned, the Serbian

Church was able to overcome many a weak point during a rather short period, to set solid bases for the complete Church organization, to regulate the high clergy status, to strengthen up the clergy position, to define the Church property, to delimit the ecclesiastical and state Courts competences relating to the proceedings conducted against the priests and to solve all other questions which were important for normal Church functioning. While analyzing the Law concerned, the today's jurists may eliminate certain stereotypes and draw their conclusions on the power and capacity of our ancestors to establish legal standards relating to a rather difficult, and even for the actual circumstances, quite a challenging field.